

ETNOMUZICOLOGIE

Folclorul românilor din zona sârbească a Banatului

Daniela Roxana Gibescu

Circumstanțele istorice și sociale au făcut ca astăzi pe teritoriul Serbiei să trăiască o comunitate românească destul de bine organizată. Românii sunt răspândiți în două regiuni distincte în Banat și în regiunea Timoc, în Serbia de est.

Românii din Banat deși ca număr sunt mai puțini decât cei din Timoc, sunt mai bine organizați iar identitatea lor națională este mult mai bine conservată. În Banat există circa patruzeci de localități în care trăiesc români, într-un număr total de 40.000. Școala, Biserica și în special activitatea muzical-folclorică de amatori, au făcut ca românii de aici să-și poată păstra limba și toate celelalte elemente definitorii pentru identitatea națională.

Vorbind despre latura istorică, vom aminti faptul că unele localități din partea sârbească a Banatului populate de români sunt atestate documentar încă din secolele XIV-XV (Marcovăț, Sălcița, Iablanca, Voivodinț, Jamul Mic, Grebenaț, Coștei). În timpul stăpânirii turcești, cea mai mare parte a populației românești se retrage din zona de câmpie în munți de unde inițiază o răscoală împreună cu populația sârbească.

În secolul al XVII-lea, din Oltenia trec în Banat în jur de 13.000 de români, perioadă în care se amintesc localitățile: Cuvin, Mărghita, Deliblata, Doloave, Iancaid, Nicolinț, Râtișor, Torac, Uzdin, Seleuș. Totuși, migrațiile masive ale românilor spre aceste meleaguri încep abia după eliberarea de sub jugul turcesc (1716). Colonizarea continuă în secolul al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Românii veniți din Banat, Ardeal, Oltenia vor ajunge în contact cu alte popoare care trăiesc în aceste părți și anume: sârbi,

maghiari, germani, slovaci, ruteni, ceea ce va duce la acumularea de noi experiențe.

După terminarea Primului Război mondial și crearea noilor granițe în Europa, Banatul a fost împărțit între România și Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor. Având în vedere peisajul etnic al localităților bănățene, a fost imposibil ca granița să fie trasată perfect. Așa cum o mare parte a populației de origine sârbească a rămas pe teritoriul României, tot la fel, o mulțime de români își vor continua existența pe teritoriul statului ce va fi denumit mai târziu Iugoslavia.

Românii din partea sârbească a Banatului, începând cu anul 1918 și până astăzi, luptă în permanență să-și păstreze elementele de cultură națională. Natalitatea scăzută, urbanizarea satelor, migrațiile masive la oraș sau în străinătate sunt doar câteva dintre problemele cu care se confruntă românii de dincolo de graniță. În ultimii ani, legăturile cu România fac ca situația să se îmbunătățească într-o oarecare măsură.

Elemente distincte în folclorul muzical al românilor din partea sârbească a Banatului

Cunoscutul cercetător al folclorului românesc, **Béla Bartók** (n. 1881 – 1945), în primii ani ai secolului trecut investighează și zona Banatului. Din 1908 și până în 1918 culege aproximativ 3500 de melodii populare românești, o mare parte dintre acestea provenind din fosta regiune administrativă Timiș-Torontal din care făcea parte și așa-numitul *Banat sârbească*.¹ În luna decembrie a anului 1912, Béla Bartók poposește la Alibunar, Vladimirovaț, Seleuș și Uzdin, localități în care culege peste 90 de piese muzicale.² Materialul selectat cuprinde diferite categorii folclorice clasificate după localitățile de proveniență. Astfel, în Vladimirovaț, Bartók descoperă 5 doine³, 2

¹ Denumirea de *Banat sârbească* este improprie. În urma prăbușirii Monarhiei Austro-Ungare în anul 1918, Banatul a fost divizat în două părți. Nu există două regiuni cu același nume ci doar una singură. Părțile ei sunt componente a trei state: România, Serbia și Ungaria.

² Lelea, Ion. *Categorii funcționale tematice și structurale ale folclorului iugoslav și românesc*, Editura S.L.R., Novi Sad, 1995, pag. 62

³ Nu putem spune cu siguranță dacă într-adevăr este vorba despre doine sau de fapt aceste piese sunt niște cântece propriu-zise pe care populația autohtonă le numește tot *doina*.

balade, 3 colinde, 25 de piese din repertoriul de dans, 1 cântec funebru, în total 36 de melodii. În Seleuş, materialul cules consemnează 32 de cântece iar în Alibunar 24 de creații populare. Bartok descoperă 6 cântece propriu-zise în Uzdin.

Compozitorul născut în Sănnicolaul Mare nu a fost unicul preocupat de folclorul românilor care trăiesc în partea sârbească a Banatului. O culegere de dimensiuni mai mici realizează și **Nicolae Lighezan** (n. 1883 – 1946) prin intermediul colaboratorilor săi între anii 1927-1939.¹ Materialul cules se referă la localitățile Vladimirovaț, Râtișor, Grebenaț, Satu-Nou, Sân-Mihai. Cea mai mare parte a creațiilor cuprinse sunt cântece propriu-zise.

O deosebită importanță pentru cercetarea folclorului muzical al românilor din partea sârbească a Banatului o au culegerile alcătuite în cadrul *Arhivei de folclor a Societății Compozitorilor Români* din București între anii 1935-1941. Amintim aici activitatea lui **Ilarion Cocișiu** (n. 1910 – 1952) și **Harry Brauner** (n. 1908 – 1988). Materialul a fost înregistrat cu fonograful și cuprinde 3 balade, 4 bocete, 23 cântece propriu-zise, 1 cântec funebru și un bogat repertoriu de dans. Pe lângă cei doi, cercetări pe meleagurile amintite vor face și **Tiberiu Alexandru** (n. 1914 – 1997), **Constantin Palade** (n. 1915 -1974) sau **Emilia Comișel** (n. 1913 – 2010).

În anul 1955, în partea sârbească a Banatului poposește **Constantin Brăiloiu** (n. 1853 – 1958), părintele folcloristicii contemporane. Acesta a avut ca obiectiv principal descoperirea similitudinilor în cazul repertoriului muzical de pe întreg teritoriul Banatului. Cercetarea a fost însă întreruptă din cauza îmbolnăvirii lui Brăiloiu. Materialul cules nu a fost sistematizat și publicat găsindu-se, probabil și astăzi, la Paris.

Prima localitate cercetată de Constantin Brăiloiu a fost Deliblata unde el consemnează 29 cântece propriu-zise, 10 numărători, 7 balade, 3 piese de joc, 2 bocete, 1 strigătură, 1 cântec din repertoriul de nuntă. Urmează apoi localitatea Vladimirovaț unde Brăiloiu va descoperi 9 cântece propriu-zise, piese din repertoriul copiilor, 3 bocete, 2 cântece de nuntă, 2 piese din repertoriul de primăvară-vară, 1 baladă, 1 cântec funebru. Ultima localitate pe agenda lui Constantin Brăiloiu a fost satul Torac unde cercetătorul va nota 6 cântece propriu-zise, 7 cântece de nuntă, 4 balade, 4 bocete, 1 piesă din repertoriul de dans, 2 cântece funebre, 5 piese din cadrul repertoriului copiilor, 1 strigătură, 1 cântec de cerșetor.

¹ Lelea Ion. ibidem, pag. 63

Sistematizând culegerile lui Constantin Brăiloiu, ajungem la 109 piese folclorice din care:

- 44 cântece propriu-zise
- 20 de piese din cadrul repertoriului copiilor
- 11 cântece de nuntă
- 9 bocete
- 4 melodii de dans
- 3 cântece funebre
- 2 balade
- 2 strigături
- 2 paparude
- 1 cântec de cerșetor
- 1 romanță

Prin anii șaptezeci ai secolului trecut, **Emilia Comișel** face câteva cercetări folclorice care se continuă și în anii optzeci. Este important faptul că studiile documentare făcute de Emilia Comișel cuprind întreg repertoriul în localitatea în care sunt realizate. Astfel, în Ovcea, vor fi descoperite 18 colinde, 9 balade (3 fantastice- *Voichiță, Iovan Iorgovan, Șarpele*, 5 haiducești - *Gruia lui Novac, Pătru Mandu, Crăișor cu mult dor, Mărză, Fata răpită de turci*, păstorești- *Miorița*), 68 cântece propriu-zise, 2 doine, 16 melodii din repertoriul de dans, 7 strigături, 3 romanțe, cântece din ceremonialul de nuntă, bocete. Materialul cules în localitatea Ovcea a fost sistematizat și reprezintă o bază documentară pentru cercetările ce vor urma.

Un aport deosebit la cercetarea folclorului din partea sârbească a Banatului l-a avut și fostul redactor muzical al postului de Radio Novi Sad, **Trandafir Jurjovan** (n. 1924 la Deliblata). Acesta a înregistrat pe bandă de magnetofon un număr impresionant de 2043 piese muzicale nu atât în scopul cercetării ci mai mult pentru a fi armonizate. Totuși, repertoriul bogat cules de Trandafir Jurjovan reprezintă o arhivă importantă pentru cercetări. Aceste înregistrările făcute în localitățile cu populație românească se prezintă astfel:

- 797 cântece propriu-zise
- 593 melodii din repertoriul de dans
- 193 piese din repertoriul de nuntă
- 117 piese din repertoriul ocazional
- 107 balade sau piese cu elemente de baladă
- 97 cântece de dans
- 83 romanțe
- 37 piese din repertoriul copiilor

- 31 piese din repertoriul funebru
- 23 cântece cu caracter distractiv
- 19 cântece de leagăn

După cum am putut vedea, folclorul românilor care trăiesc în partea Banatului rămasă dincolo de granița României a stârnit interesul numeroșilor oameni de știință printre care întâlnim și multe nume sonore. Preocupările cercetătorilor români pentru folclorul din afara granițelor *patriei mame* dovedește faptul că acesta este un templu al păstrării identității naționale. Menținând cea mai mare parte a elementelor folclorului național, creația populară a românilor din partea sârbească a Banatului dovedește fermitatea omului de rând de a-și păstra identitatea.

Categorii muzicale prezente în folclorul românilor din partea sârbească a Banatului

Prezența unui anumit tip de creații folclorice într-un spațiu etnografic nu se poate atesta decât prin munca de teren. Cercetările și culegerile făcute respectând toate rigorile unei activități științifice pot fi unicul reper pentru crearea unei imagini, a unui *tablou de creație*. În partea sârbească a Banatului, în localitatea *Iablanca*, se amintesc în cercetările făcute de-a lungul timpului trei informatori. Este vorba despre Gheorghe Barbu, Ionel Novac și Panta Căzan.

Cel mai vast repertoriu a fost descoperit la Gheorghe Barbu, interpret la taragot și ocarină, acesta conținând 19 cântece propriu-zise, 4 doine instrumentale, 4 piese din cadrul ceremonialului de nuntă, 3 piese cu originile în muzica cultă și încadrate în repertoriul funebru. Cele mai numeroase sunt piesele instrumentale de dans, dintre care amintim:

- 10 ardelene
- 7 de doi
- 6 măzărici
- 6 poșovaice
- 5 hore
- 5 învărtite
- 4 ghemuri
- 4 axioane
- 3 pră picior
- 2 brăuri

- 2 doi ca la Fira
- 2 dunărice

În localitatea *Iablanca*, în arhiva celor trei informatori au fost identificate în total 148 de melodii dintre care 90 instrumentale și 58 vocale. Cele mai frumoase sunt piesele aparținând repertoriului de dans. Melodiile din ceremonialul nupțial și funebru sunt prezente într-un număr restrâns.

O altă localitate care ne aduce nume concrete de informatori este satul *Mesici*. Aici se amintesc patru persoane a căror repertoriu cuprinde în total 105 melodii, dintre care 65 vocale și 40 instrumentale. O mare pondere o au cântecele propriu-zise (*Foaie verde ruptă-n cinci, Mândră floare sânziană, Sărăcuț ca mine nu-i*) și doinele instrumentale. Se mai poate nota și prezența unor piese din repertoriul nupțial (*Cântecul miresii*) sau funebru (*După mort*).

La *Nicolinț*, au fost descoperite în jur de 50 de piese folclorice. Cele mai numeroase sunt cântecele propriu-zise (18), urmate de melodii cu elemente specifice muzicii culte (8). Se mai amintesc 7 balade cu elemente de muzică cultă, 6 balade, 5 doine¹, 4 cântece din repertoriul nupțial.

Localitatea *Torac* este prezentă în culegerile de folclor prin următoarele creații:

- 12 ardelene
- 11 învârtite
- 7 de doi
- 7 ghemuri
- 6 pră picior
- 5 hore
- 3 piese de origine cultă

Și aici o pondere însemnată o au cântecele propriu-zise (23), urmate de piese care aparțin repertoriului funebru, nupțial sau repertoriului copiilor.

În *Coștei* au fost culese 129 de melodii folclorice. Cea mai mare parte dintre ele sunt balade (*A lui Costici, Pătru Mandu, Eliberarea Belgradului, Mârza, Săracul și bogatul, Arborii îmbrățișați, Siminica, Brumărelul* etc.).

Deosebit de interesante sunt și *cântecele de grănicieri* care au fost numeroase în perioada existenței Imperiului Austro-Ungar. În timpul Primului Război Mondial mai apar și *cântecele de recrutare* având ca tematică exprimarea nemulțumirii populației față de

¹ Piesele au fost denumite astfel de către informatori

atitudinea autorităților. Mai trebuiesc amintite și creațiile care aparțin așa-numitului repertoriu urban, *romanțele* sau diversele *cântece de petrecere* care au devenit, de-a lungul vremii, nelipsite în viața omului de rând. Nu vom omite nici *jocul călușerilor*, foarte prezent în localitățile cu populație românească.

Repere concluzive asupra categoriilor muzicale întâlnite la românii din partea sârbească a Banatului

Analizând creațiile folclorice culese de-a lungul timpului în localitățile din partea sârbească a Banatului populate de români, se impun câteva concluzii. Principalele caracteristici ale acestui repertoriu deosebit de interesant ar fi următoarele:

- cele mai bine reprezentate sunt piesele aparținând categoriei cântecelor propriu-zise urmate de *doine*¹ și piesele aparținând repertoriului de dans;
- pe meleagurile amintite apar unele creații despre care nu există date că ar mai fi întâlnite și în alte părți, ca de exemplu *Balada lui Costică* sau melodiile de dans ca *De doi a lui Burgia*, *Axionul lui Vlaicu*, *Doi ca la Fira* etc.
- creațiile din cadrul repertoriului copiilor, cântecul de leagăn, repertoriul funebru, repertoriul de primăvară-vară (*dodoloaietele*), sunt prezente într-un număr destul de mic și chiar se poate spune că sunt pe cale de dispariție;
- creațiile folclorice precum colindul, cântecul de stea, bocetul - prezente mulți ani în urmă, sunt acum pe cale de dispariție, pe când repertoriul de dans sau cântecele propriu-zise mai există și astăzi, au o viață vie;
- cu toate că populația românească din partea sârbească a Banatului a migrat în aceste părți din diferite zone ale României de astăzi (Banat, Ardeal, Oltenia), elementele zonale ale regiunilor de proveniență sunt slab vizibile;

Urbanizarea satelor, puternica ascensiune economică a așezămintelor rurale de prin anii șaizeci-șaptezeci ai secolului XX precum și regimul politic aflat la putere în perioada respectivă au avut

¹ O bună parte dintre creațiile denumite *doine* sunt de fapt tot cântece propriu-zise

o mare contribuție atunci când este vorba despre dispariția unor forme de manifestare populară. Creațiile care țin de un anumit ritual, cu timpul, au fost date uitării.

Prin anii nouăzeci ai secolului trecut s-a încercat reînvierea unor obiceiuri, au reapărut anumite caracteristici ale diferitelor repertorii. Aceasta s-a făcut însă destul de stângaci, nespontan și sub o puternică influență a evenimentelor din România.

*

Condițiile istorice și sociale în care România și-a trăit existența au făcut ca aceste meleaguri să fie întotdeauna cu un pas în fața altor spații populate de români. Aproximarea de centrele economice și culturale importante în trecut (Budapesta și Viena) a contribuit la o dezvoltare mai rapidă, la crearea unei mentalități mai apropiate de cursul occidental. Pe de altă parte, amalgamul de națiuni conlocuitoare a făcut din ținuturile bănățene un adevărat *câmp de confluență* al diverselor culturi, obiceiuri și tradiții. Conceptul de multiculturalitate, atât de apreciat astăzi în Europa unită, a putu fi regăsit în practică încă de acum câteva secole, chiar în regiunea Banatului.

Populația românească din Banat a fost permanent obligată să lupte pentru păstrarea valorilor culturale naționale. În acest sens, muzica a fost o *armă* deosebit de utilă. Dorința de unitate și de cugetare comună a fost foarte bine reprezentată odată cu apariția fenomenului corurilor bănățene, pe la jumătatea secolului al XIX-lea.

Analizând creația folclorică din Banat, formele de expresie populară și totodată caracteristicile categoriilor folclorice existente, se poate spune că aceasta se încadrează pe deplin în marele patrimoniu folcloric românesc. Este normal ca fiecare zonă folclorică să aibă anumite elemente distincte dar, privită în ansamblu, creația bănățeană păstrează elementele corpului românesc comun. Nu trebuie uitat faptul că datorită evenimentelor istorice care au avut loc la începutul secolului al XX-lea, o parte semnificativă a teritoriului bănățean și implicit o populație relativ numeroasă de români a rămas înafara granițelor României. Un studiu al folclorului românesc fără abordarea creației românilor din partea sârbească a Banatului nu ar fi întocmai complet.

Majoritatea categoriilor folclorice pe care le întâlnim în celelalte zone populate de români, se vor regăsi și în Banat,

bineînțeleas într-o pondere mai mare sau mai mică. Un element care este însă evident și pe care l-au constatat și unii cercetători preocupați de zona respectivă, este o mai mare receptivitate a creațiilor la elementele care vin din spațiul cărturăresc sau chiar bisericesc. Nicolae Lighezan observă, de exemplu, fenomenul conform căruia unele creații vocale pot fi regăsite cu un tipar melodic unic dar cu o diversitate de texte aplicate aceleiași melodii. Fenomenul provine probabil din practica muzicii de strună unde diferite texte sunt aplicate unei melodii a glasului.

Cea mai mare pondere, din punct de vedere al categoriilor folclorice, o are *cântecul propriu-zis* și *repertoriul de dans*. Situația este aproape identică în ambele părți ale Banatului. Perfecționarea unor instrumente și introducerea în practica populară a competitivității unor interpreți, constituie unul dintre principalii factori care au dus la un astfel de progres al repertoriului de dans. Interesant este faptul că pe lângă cele două categorii folclorice, un loc important îl ocupă și *balada*. În partea sârbească a Banatului apar chiar și unele creații inedite. Baladele de tip vitejesc nu lipsesc din repertoriul bănățean ceea ce este explicabil prin faptul că spațiul de care vorbim, a avut nefericirea să se găsească de multe ori în calea marilor armate occidentale și orientale.

Categoriile folclorului bănățean cunosc și creații specifice acestei zone. Cea mai mare parte a acestora aparțin repertoriului nupțial, funebru, baladelor sau cântecelor propriu-zise. Unele creații vin din zona semicultă sau pot fi atribuite repertoriului urban. Un exemplu de creație provenită din zona cărturărească este *Verșul* din cadrul repertoriului funebru.

Din punct de vedere al construcțiilor sonore, creațiile bănățene nu se deosebesc prea mult de creațiile din celelalte părți ale României. Specifică este poate cadența finală care aici este deseori pe treapta a doua de la baza modului sau, mai bine zis, caracteristică este modalitatea de armonizare lăutărească a acesteia. Sistemele ritmice ale creațiilor fac parte din cele deja cunoscute.

Muzica populară bănățeană a fost pătrunsă în ultima perioadă de curenți mai puțin folclorice. Textele pe care le practică unii interpreți, compuse și nu culese, nu reprezintă nici pe departe specificul creațiilor din popor. Mijloacele media vor trebui însă să joace un rol crucial în sprijinirea adevăratelor valori folclorice ceea ce, din păcate, nu se întâmplă în prezent.

BIBLIOGRAFIE

Boldureanu, Ioan Viorel. *Cultura populară bănățeană*. Editura Mirton, Timișoara, 2003

Brediceanu, Tiberiu. *Melodia populară românească din Banat*. Editura Muzicală, București, 1972

Cocișiu, Ilarion. *Cântece populare românești*. Editura Muzicală, București, 1966

Costin, Lucian. *Balada bănățeană. Studii asupra folclorului bănățean*. Tipografia Unirea, Craiova

Jurma, Gheorghe. *Descoperirea Banatului*. Editura Timpul, Reșița, 1984

Laszlo, Francisc. *Béla Bartók și muzica populară a românilor din Banat și Transilvania*. Cluj-Napoca, 2003

Lelea, Ion. *Categorii funcțional tematice și structurale ale folclorului iugoslav și românesc*. Editura S.L.R. Novi Sad, 1995

Lighezan, Nicolae. *Folclorul muzical bănățean*. Editura Muzicală, București, 1959

Popovici, George. *Istoria românilor bănățeni*. Lugoj, 1904

Ursu, Nicolae. *Folclor muzical din Banat și Transilvania*. Editura Muzicală, București, 1983